

Vittigheder om jøder i danske vittighedsblade 1840-1900

Af Morten Thing

Et vittighedsblad var (fra 1840 til 1970) et satire- og humorblad, som forenede billeder og tekst. Det første egentlige danske vittighedsblad var bladet *Corsaren*, som udkom 1840-1855. Bladet var normalt på otte sider og udkom hver uge. I perioden 1840-46 blev det udgivet af Danmarks kendteste jødiske digter, Aron Meïr Goldschmidt. Bladet var et talerør for den demokratiske opposition og efter 1849 organ for demokratiets venstrefløj. Det bestod mest af tekst, men havde også xylograferede tegninger.

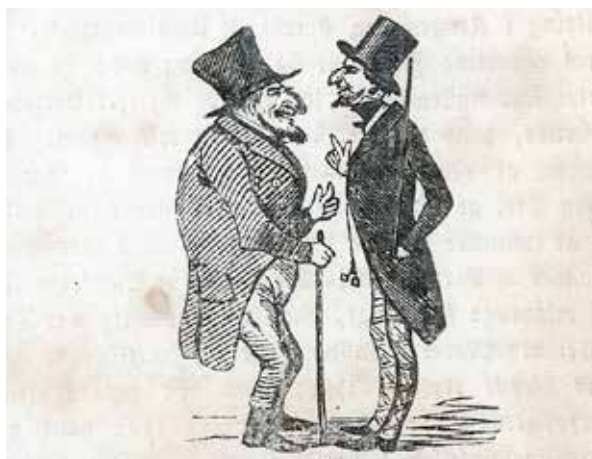
I Goldschmidts tid var 'jøde' et sjældent ord, og vittigheder om jøder fandtes ikke. Der tegner sig et andet billede af temaet 'jøde', efter Goldschmidt solgte bladet. Det startede med en tegning i nr. 388/24.2.1848: *Se modstående side*

Billedet viser Mendel Levin Nathanson, chefredaktør på Berlingske Tidende, som vugger Eduard Meyer, Gottlieb Siesby og Jakob Davidsen, henholdsvis ejer af og journalister på *Flyveposten*, her kaldet *Lyveposten*. Nathanson har fået en særlig hat på, en mellemting mellem en kalot og en turban. Og nok så vigtigt: Hans næse, som også i virkeligheden var blandt de større, er på vej ned i munden på ham. Og skal vi omskrive billedteksten, står der bare: 'Når jøder lyver så meget, så skyldes det – at de er jøder!'

Præcis en måned senere i nr. 392/24.3.1848 bragte *Corsaren* en historie fra *Morgenposten*, ifølge hvilken en ny handelsagentforening var stiftet i byen, "og hvis fleste Medlemmer naturligtviis ere Jøder. Foreningens noble Formaal er at udspionere de christne

Kjøbmænds Formueomstændigheder, Handel o.s.v. kort sagt – om de ere 'solide'."

Teksten var illustreret med denne tegning:

– Na, Schmucl, mein Ferstefedte! Hast Du heite was spionirt? Wi steht's mit N.N.? Ist was bei ihm zu risquiren? He!

– Nein Papa! Er ist "solid"; es bleibt aber unter uns, wir wollen selbst.....

– Ah, versteht's schon; bist doch ein guter Junge, Schmucl! – bei Abraham! Du sollst 4 Schilling heben.

– Danke, Papa!

– Da ist 3 Schilling!

Det er indbegrebet af en jødevittighed. De talende karakteriseres af deres sprog, som er jødetysk af en eller anden tænkt slags, og af deres navne. Pointen er altid, at jøder kun tænker på, hvordan penge kan

Hvorafor kommer det, at vore Blade indeholde saa mange Phantasistykker – eller for at tale forstaaeligere – saa mange Lyvehistorier? – Naturligviis deraf, at flere af vore Bladredacturer, og navnlig "Lyvepostens" hele Bande, nedstamme fra Østerland, Phantasien Vugge.

blive til flere. Og så snyder de altid – også hinanden. Vittigheden er som skottevittigheder, vittigheder om sorte og molbohistorier karakteriseret netop ved en streng holden sig til vittighedens 'paradigmatiske logik'.

I løbet af 1850'erne blev Goldschmidts næse af betydelig størrelse i *Corsaren*, så stor, at man ikke behøvede at skrive 'jøde'. Det gjorde *Corsaren* ikke, som vi just så med *Flyveposten*, som redigeredes af hele tre jøder: Eduard Meyer, Gottlieb Siesby og Jakob Davidsen. Hvis ikke bladet hed *Lyveposten*, hed det *Schackerbladet*. Ordet 'jøde' kaldte på den tid på ordet 'sjakrer' (tidl. 'skakker' eller 'sjakker'), hvorom *Ordbog over Det danske Sprog* skriver: "egl. om jødisk smaa-handlende: opkøbe og sælge brugte klæder, brugsgenstande olgn. ell. drive smaa-handel, høkere; handle, købslaa paa en ufin, smaalig ell. paa-trængende maade".

I nr. 556/11.5.1851 havde *Corsaren* en tegning, som generaliserede tilstedeværelsen af jøder i pressen:

Charakteristik af en betænkelig Retning i den københavnske Journalistik:

"Det er sch'gu Profitten man skal leve af!"

Dette tema dukkede også op 1853-55 (nr. 46/10.2.1854):

- I *Flyvepostens* og *Dagbladets* Strid om "Garcia", bemærker *Flyveposten* for 20de Gang, at *Dagbladet* følger *Flyveposten* som en Skygge. Vi maae indrømme, at *Flyveposten* har Ret, og man har her Leilighed til at

see det siældne Phænomen, at en væmmelig Schakkerjøde kaster en Gentlemans Skygge.

Uden at vi behøver at gå ind på striden om Garcia, er tendensen klar.

Uglen, som udkom 1855-57, var ikke noget særlig morsomt blad. Det var groftskåret, og vittighederne var sjældent nye eller blot elegante. Allerede fra nr. tre viste bladet, at det også abonnerede på de sædvanlige jødevittigheder (3/19.3.1855):

ved Rigsdagens Behandling af Aagerloven.

I nr. 5/2.4.1855 kunne man læse:

Glimrende Tilbud

Der kan gøres gode Affairer for dem, som paa en eller anden Maade – mig er det ligegyldigt, om denne Maade er tilfældig eller beregnet efter mit Regnesystem – skulde være komne i Besiddelse af Guld, Sølv, Medailler, Uhre, Piber, Diamanter, ægte Perler og andre lignende Artikler. Slige Gjenstande kjøbes dagligen til høieste Priser i Læderstrædet. Fuldkommen Taushed tilsikres den, der vil lade sig nøie med disse høieste Priser, idet man paa den anden Side forlanger den samme Fremgangsmaade af Sælgeren, saaledes at Ingen kommer til

Kundskab om, at Undertegnede har kjøbt og stadigt vedbliver at kjøbe saadanne Artikler til en saa ubegribelig høi Priis. En Aagerkarl i Israel.”

Problemet er jo bare: Hvis ågerkarlen er så dum som den jøde, der skal forestille at være forfatter til teksten, så måtte han dø af sult. Og det er jo ikke så morsomt.

I juni 1857 (nr. 51) opgav *Uglen* at have 1.792 abonnenter. Om det er rigtigt, er usikkert. Derimod er det helt sikkert, at *Uglen* så et vigtigt tema i jøder. Man kørte en serie om ”Aagerkarles Biographi”, hvortil naturligvis flere jøder blev biograferet. Om en af dem, som ”hører til *Israels* Slægt”, hører vi, at der med denne karakteristik ”ingenlunde [er] meent noget Fornærmeligt; thi det er vitterligt, at der blandt Statskirkens Aagerkarle gives endeel Exemplarer, der er nogle ”rigtige Jøder”, som man siger.” (nr. 42/20.4.1857). Denne erklæring om uvildighed modsiges af en del indslag, f.eks. denne

”Scene hos en Pantejøde” (nr. 54/13.7.1857):

Manden: Kan jeg faa 5 Daler at laane paa dette Lommeuhr, det er 15 Daler værdt mellem Brødre.
Jøden: 5 Daler! Jeg vil S'gu see Dem hængt, min go'e

Mand – nei, jeg giver Dem 15 Mrk. Og saa løser De Uhret om 8 Dage og giver mig 5 Rdlr.; det er s'gu godt Keev [køb], Enhver skal jo have lidt for Sit.

Manden: Det var jødisk!

Jøden: Na, na! De skal slippe med 4 Rdlr. – saa kan De s'gu ikke sige andet end at jeg har behandlet Dem christelig.

Manden: Det var ret, Fatter! Man skal ikke gaae sin Næste saa nær paa Livet.

For at forstå regnestykkerne skal man vide, at der gik seks mark på en rigsdaler. Han tilbyder altså to og en halv rigsdaler og kræver fem tilbage efter en uge. En fortjeneste på 100 % pr. uge, men går så ned til fire rigsdaler.

Corsaren (2) 1858-60 var en fortsættelse og lidt tyndere udgave af *Uglen*. Der var plads til en jødehistorie (nr. 67/11.4.1859). Den handlede om "Schackerjøden Meier", som ville hente jordemoren til sin fødende kone. Men jordemoren, som også er jøde og siger "Ach wai mir", kræver 1 rigsdaler for fødslen. Meier er ulykkelig, for han troede, han kunne få det for 4-6 skilling, og da der gik 96 skilling på en rigsdaler, var der stor forskel. Men så får han en ide:

men bi lidt, jeg beder rige Mennesker af vores Folk betale Gildet, und so siger jeg, at den hele Historie har kostet mig 25 Rigsdaler – so giver jeg Jordemoderen den 5 Rdl., und putter de 20 Rd. in min Lomme. Gott in Himmel, hvor vil min Kone und mine Svigerinder grine, wenn di hører at jeg er so fiffig [...].

Folkets Nisse

Bortset fra det socialdemokratiske vittighedsblad *Ravnen* var der ikke noget vittighedsugeblad, som udkom i en længere periode end *Folkets Nisse*. Første nummer så dagens lys den 12. marts 1851, og det udkom frem til 1892. Det var som de fleste på 8 sider i kvartformat. Et klart indslag i *Folkets Nisse* var det antijødiske. I en tekst til et billede af fire

mænd med store næser, dvs. jøder, og en tynd mand skriver bladet (nr. 34/31.10.1851):

Meine Herrschaften! Herved har Nissen den Ære at præsentere Dem de fire noble Fyre: Israel fra Læderstræde, Jacobi fra Slutteriet, Liebmann fra Skindergade og den smaa Cohn fra Pilegaden. Alle Fire lutter pæne Folk! Figuren tilvenstre er en dansk Skrædersvend. Hans magre Figur og tarvelige Klædedragt er en Følge af, at medens der i Berlin er kjøbt for 200.000 Rbd. færdigsyede Klædningsstykker til Forhandling her i Danmark – har han og flere Hundreder Familiefædre maattet lide Nød.

Der er i flere numre dialoger mellem Abraham (med høj hat og stor næse) og hans søn. Faren irettesætter f.eks. sin søn, fordi han tror, jorden er rund. Enhver kan da forstå, at den må være firkantet, når den har fire hjørner. Af samme skuffe er denne (nr. 267/12.4.1856), som hedder

Snild Sparsommelighed

Commissionæren: *Na, min gode Mand! Jeg har i Commission at kjøbe en schmuk og billig Ligkiste –*

hvad er den neieste Pris?

Snedkeren: *En halv Snes Daler.*

Commissionæren: *Ach, det er sgu en schwer Pris?*

Har De ikke en brugt til bedre Kjøb?

Som man ser, er jøden karakteriseret ved sit sprog og så naturligvis sin næse og nærighed. Men altså også ved sin dumhed.

Folkets Nisse var ret optaget af jøder, både de kendte i udlandet som Rothschild og de danske som Siesby og Davidsen, som ud over at være jøder også var blevet *bladnegre*. I en artikel om, at "Mennesket nedstammer fra Aberne" (nr. 37/11.9.69), kunne man f.eks. læse:

Er f.Ex. hin nys konfirmerede Jødedreng med sin kalvefriserede lodne Paryk, sine Næseklemmer, sine Gulddingeldangler, sine Edderkopbeen og store Platfødder ikke saa god en Abekat som den kan findes i de afrikanske Skove? Og den Udvikling han faaer i Løbet af et Par Aar, til han bliver Blad-Neger, tjener kun til at bekræfte hans abelige Oprindelse.

Denne form for antijødisk holdning ligner den antisemitisme, som opfindes i løbet af 1870'erne i kombination med den nye racebiologi. Hermed var jøderne ikke bare tilhængere af en 'forkert' religion, men de tilhørte en bestemt race med en række biologiske karakteristika, som var konstante, og som ikke forsvandt, selvom de blev døbt. En typisk 'jødevittighed' er fx (50/12.12.1885):

Koursfald

Faderen: Glød dig, Isak; du har faaet en lille Broder. Hvorfor glæder Du Dig ikke?

Sønnen: Nej, det har formindsket min Værdi med 50 pCt.

Punch 1873-95

Carl Simonsen udsendte den 5. november 1873 første nummer af sit blad *Punch*, hvor tegningerne var litograferede. Blandt vittighederne finder man dem om jøderne, f.eks. i nr. 1/7.1.1874:

*Esaias gør Forretninger med 83 %
Abraham gør Forretninger aldeles gratis.*

En forestilling, som først blev almindelig i Europa, efter at *Zions Vises Protokoller*¹ blev oversat fra russisk i 1919-20, nemlig at jøderne tilstræbte magten i verden, var også *Punch*s. Tegningen "Samfundets støtter" fra 17.7.1879 fremsætter denne ide:

*Israels Herskerat er sommerfrodig,
Der er Kræfter i usyret Brød,
Derfor er Lord BEACONSFIELD saa modig,
Derfor er ROTHSCHILDS saa blodig,
Derfor er GAMBETTA tidt saa rød.*

Her har vi Benjamin Disraeli, adlet som Lord Beaconsfield, den fremtrædende konservative engelske politiker; Rothschild er her nok repræsentant for familien Rothschild, som ejede banker i Østrig, Frankrig og England, og han sidder på guldkalven; og vi har den franske politiker Léon Gambetta, som repræsenterede det røde Paris (Belleville) i Nationalforsamlingen. Disse tre personer holdes sammen på tværs af deres politiske og sociale modsætninger *alene* ved påstanden om, at de er jøder. Og det er præcis af den slags hårtrukne sammenhænge, *Punch*s antisemitisme opstår.

Den 1. oktober 1884 begyndte *Politiken* at udkomme og avancerede hurtigt til en yndlingskydeskive

for *Punch*. Den 22.1.1885 bragte bladet "Den sidste Platfods Klagesang":

Den sidste Platfods Klagesang.
(Frit efter J. L. Heiberg.)

Solen sank bag «Nikolaj»,
Og den klare Lygterade
Mellem det og Inte-Gade
Lyste som en Mælkevej,
Blinked' op til BENTHEIMS Borg
I Hr. PIOS gamle Stue,
EEDVARD stod i bengalsk Lue,
Monne Gaden overskue
Tankefuld, med dæmpet Sorg.

Og han sagde: Mørgenblad,
Sig mig dog, hvad var min Brøde,
At din EEDVARD du forstøde
Fra dit Hjærte nænnen gad?
Har du glemt, hvad Højre véd,
Det var dig, som monne bæere
Frem paa Langeland min Ære,
BERG jo selv lod fromt mig svær'e
Til St. GRUNDTVIGS Menighed!

Han mit Gosen lod mig faa:
Ak, I langelandske Sletter
Viser, hvordan bedst man sætter
«Folket» en Voxnæse paa!
Derfor i jer fede Jord
Fremfor alle CHRESTENS Lande,
(Hvor han slaas med aaben Pande,)
Lod jeg mine Fædder danne
Præg af vore Fædres Spor.

Men Hr. BERG sin forstum Ven
Andre Vilkaar vil berede
Og med FREDE BOJSEN fiede
Om de «danske» Venstremænd.
Dunkelt jeg min Fremtid ser;
Bort jeg maa fra Venstres Degne.
Trøst dog boer blandt vorses egne!
Er ej Jøder alle Vegne?
Hvad behøver jeg saa mer?

Punch mente, at alle jøder var platfodede. Vi ser på tegningen Edvard Brandes kigge ud af redaktionens vindue på "Bentheims Borg". Hørup hed Bentheim til mellemnavn, og da det lød mere jødisk, kaldte *Punch* ham ikke andet. Edvard Brandes havde været opstillet på Langeland til folketingsvalg. Gosen er et område, som omtales i *Biblen*, som overlades til patriarken Jakobs efterkommere til græsning for deres dyr. Det ligger øst for Nilen. Frede Bojsen var venstremand og imod de "europæiske", Brandes og Hørup. Men hvad skal Brandes med Venstre, når der er "jøder alle Vegne?"

Kort tid efter meldte *Punch* (19.2.1885) ud, hvad *Politiken* var for et blad. Det skete i versene "Kosmo-Politiken":

Vorses egne evigglade Evropæere,
Som alle Vegne deres Næser har

Hvor V'et i "Vorses" var tegnet med en jøde, som stak sin store næse ind mellem V'ets ben. Her hed det, at "de Damer, der er patriotiske, Ta'e sig i Vare for en rigtig Smavs". En 'smaus' eller en 'smovs' er et ældre skældsord for en jøde.

Politiken og brødrene Brandes fik *Punch* til at køre over i det klart antisemitiske spor.

Faktisk blev det en dag *Politiken* for meget. Den 11. juni 1891 trykte bladet den usignerede artikel "Dansk Antisemitisme". Her hedder det bl.a.:

Naar Højres Journalister gør et højtæret Publikum deres Opvartning i Partiets repræsentative Blade, udtrykker de deres dybtføjte Beklagelse over et saa hæsligt Fænomen som Antisemitismen. Men naar de muntre Krapylet ved *Punch*'s Torsdags-Maskerader, raaber de med glad Virtuositet "Hep hep" efter enhver Jøde, de møder på deres Vej. Den intime Forbindelse, der bevisligt eksisterer mellem *Punch* og Højres "fine" Presse, paakræver

en vis Opmærksomhed for den mer og mer utilslørede Antisemitisme, som *Punch* i den senere Tid har gjort sig til Organ for.

Punch svarede igen med visen "Et Smertens Hyl" den 18.6.1891. Her hed det:

Bentheims sorte Smaa i Integade
Er til daglig Brug slets inte glade,
Og om giftigt Racehad de hvæser,
Naar man kritiserer deres Næ –
Næringsvej som Andejægere.

Nylig fælt Hebræerbladet hyled'
Som om det var særlig gjennempryglet,
Over *Punch*, der har til Spalteføde
Brugt et saa uvardigt Ord som: Jø –
Jøsses! Hold for Tungen bare Tand!

Sær paa Eedvard kjendes Stammemærket,
Naar han lægger Haand paa Digterværket:
Thi, naar han paa Versefødder snakker,
Ser man strax, han er en daarlig Mak –
Makkabæisk Epigon i Nord.

[...]

Dog at øve Blodhævn han besværges
Israels Børns Forældre eller Værger,
Hver Gang *Punch* en indfødt Evropæer
Blandt de sorte smaa har døbt He –
Herostrat og Forsvarsnihilist!³

Ravnen 1876-1921

Ravnen var Socialdemokratiets vittighedsblad. Jødevittighederne var et fast træk ved bladet. I nr. 25/17.9.1876 åbnedes ballet med:

Fra Jødeskolen

Læreren: "Nah Levy, kan Du schgu sige mai, hvilken Uret Josefs Brødre begik, da de solgte ham?" – Eleven tier. Læreren spørger en Anden, en Tredie; men Ingen véd det; endelig rejser den lille Jakob sig. "Nah Jakob, hvilken Fajl begik de?"
Jakob: "De solgte ham for billigt".

I nr. 27/1.10.1876 fik den denne udformning:

Sparsommelighed

”Hvorfor slaar Du ikke Din Parapli op i dette øsende Rainvær, Moses?”

”Nada, Israel! Slaa min Paraply op i saadant daarligh Væhr! Tror Du maaske jeg finder mine Penger paa Gaden og hver Da’ kan købe maj en ny?”

Den første var bygget over skotte-modellen, dvs. vittigheder, som handler om, at skotter (og jøder) altid er sparsommelige og begærlige efter penge. Den anden er molbo-modellen, dvs. vittigheder, som handler om, at molboer (og jøder) i deres iver efter at være sparsommelige er dumme.

Jødevittighederne kom til stadighed og bevægede sig ind i den nye type: De grimme jødiske kvinder. I nr. 13/24.6.1877 finder vi denne tegning:

Paa Museet

Kustoden (forklarende): Her ser De Skeletter af Mastodonten, en Dyreslægt, der levede før Syndfloden. Israel (til sin Kone): Gaa væk fra Væggen, Sara, ellers tror man, at du hører til Slægten.

Her er en tegning fra nr. 21/25.8.1878, som viser samme tendens:

Paa Strandvejen

Rebekka. *Hvor vi Jøder doch altid er schmagfuldt klædte, der noget Vist ved os, som ingen Kristendame kan faa Magen til ... och ved Du hvad det er, Sara?*

Sara. *Det maa være vore nidelige Næser.*

Og her i en lidt anden version fra nr. 3/20.10.1878:

Et dejligt Skærmbredt

Han. *Gott straffe mig, Sahra, Du gaar jo den ut at spatsieren med et Kors paa.*

Hun. *Ja, for saa er der Ingen der kan se, at jeg er en Jødinde.*

Han. *Sahra! Sahra! saa burde Du doch lade din Næse blive Hjemme.*

De undertrykte, fattige russiske jøder, som i de år også begyndte at flygte til Danmark, var i en anden kategori end de vittighedsjøder, som optrådte i spalterne. På den ene side var *Ravnen* solidarisk med de undertrykte og de fattige, på den anden side bekæmpede bladet kapitalisterne, ikke mindst hvis de var jøder. Men mellem disse to positioner er der i massevis af tegninger, som bare handler om 'jøder', hverken fattige eller rige, bare jøder. Og de havde store næser, var grimme, platfodede og snød og svindlede for at tage penge fra andre. Der er altså tale om en slags skizofreni mellem virkeligheden på den ene side (de fattige over for kapitalisterne) og forestillingerne på den anden side. Og i langt de fleste tilfælde er det forestillingerne, der bestemte.

Hvordan skal man forstå jødevittighederne i danske vittighedsblade?

Kan vi læse dem som det, de var?

Først må man lære sig at tænke 'førholocaustisk'. Det betyder ikke, at man skal lade, som om *holocaust* ikke har fundet sted. Det betyder, at de, som lavede vitsen, ikke vidste, at holocaust ville finde sted. Men det betyder også, at vi ikke uden videre kan sige: Her har vi *grunden* til, at holocaust fandt sted. At tænke antijødiske fænomener førholocaustisk betyder at se dem i den *specifikke* historiske sammenhæng, de opstod i.

Eduard Fuchs skriver i sin nu klassiske *Die Juden in der Karikatur* fra 1921:

Karikaturerne optræder næsten altid overfor jøderne som anklager. Hver karikatur om jøder er faktisk i sidste ende en anklage mod jøderne. Denne anklagende grundtone er i den grad dominerende, at den leende form, som karikaturen iklæder tingene og personerne, sjældnere og i ringere grad end andre steder virker forsonende.⁴

Ud over at være en anklage er jødevittigheder også er en særlig genre, som hviler på en række konventioner. Disse konventioner er:

- A. Visuelle: jødenæsen, det mørke hår, de mørke øjne, mændenes skæg, evt. ørekrøller, hat, grimhed.
- B. Tekstuelle: nærighed, begær efter rigdom, dobbeltheden dumhed/snedighed, det særlige sprog, liderlighed.

I den tekstuelle variation ligner jødevittigheden skottevittigheden, når det handler om nærighed, men ikke nødvendigvis, når det handler om begær efter rigdom. Mange vittigheder, som handler om nærighed, findes *både* som jødevittigheder og skottevittigheder. Richard Raskin, som har skrevet en interessant bog om jødiske vittigheder, går så vidt, at han gør det til et kriterium på en *jødisk* vittighed,

at den ikke også kan fortælles om en skotte. Raskin peger her på, at der grundlæggende findes *to* slags jødevittigheder: dels dem, jøderne fortæller om sig selv, og dels dem, ikke-jøderne fortæller om jøderne, som næsten altid er antijødiske.

Både nærighed og dumhed er meget frugtbare i vittighedsproduktionen. Grunden finder vi i det *enkle* i vittighedens grundlæggende mekanisme. Alle forstår nærighed og dumhed. Det kreative i vittigheden ligger derfor ikke i selve temaet, men i dens praktiske udførelse. Når man f.eks. siger: "I Skotland eksisterer der den mærkelige overtro, at det er uheldigt at være nummer 13 til en tændstik", så er det ordet 'Skotland', der er aftrækkeren. Gennem det forstår man, at den umulige ide, at tretten mennesker skulle kunne nå at tænde deres smøger ved den samme tændstik, skal forstås som en vittighed. Derved udløser den *fortjenesten* ved vittigheden: lyst gennem grinet.

I 1793 udkom bogen *Beretning om de vidtbekendte Molboers vise Gjerninger og tappre Bedrifter*. Den blev en succes og udkom igen i 1807, 1815, 1820 og 1862. Molbohistorierne byggede systematisk på ideen om, at på Mols var folk ikke bare dumme, de var så dumme, at ingen sikkert har troet på det. Men lystfyldt var det alligevel at fortælle historierne.

Hvad der er mere interessant: Man fortæller de samme historier andre steder om andre folkegrupper. Historierne er *vandrehistorier*. I Tyskland handler de om 'die Schildbürger', indbyggerne i den fiktive by Schilda. I England har man the Wise Men of Gotham. Blandt jøder fortæller man historier om de dumme jøder i Chelm. I 1970'erne dukkede *Århushistorierne* op. Efter sigende var mange af dem vandrehistorier, som kom fra amerikanske polakhistorier.

Vittigheder, som bygger på etniske fordomme, er kort sagt et meget produktivt område af vittighedsproduktionen. Man kan selvfølgelig overveje, om de mentalt set har til hensigt at fremhæve fortællerens gruppe som klogere, men jeg tror som sagt ikke på,

at folk har troet, at molboerne var så dumme, som det er nødvendigt i historierne. Jeg tror, at molboehistorien primært er en vittigheds*maskine*. En vittigheds*maskine*, som skal fodres med brændstof i form af nye ideer om, hvor dumme molboer kan være. Man må i en vis udstrækning se jødevittigheden på denne måde. Det særlige ved jødevittigheden er det imidlertid, at det næppe udtømmer problemet.

Det var et *valg*, om man ville have jødevittigheder i sit blad. Der var blade, som ikke bragte dem (f.eks. *Blæksprutten*) eller kun meget sjældent. Sammenligner vi de to blade, som havde flest antijødiske bidrag, *Punch* og *Ravnen*, så er der nogle karakteristiske forskelle. Den vigtigste er af politisk art: For *Punch* er det antijødiske især knyttet til brødrene Brandes, mens *de* i *Ravnen* slet ikke nævnes som jøder. For *Punch* er jøderne potentielle modstandere, fordi brødrene Brandes er jøder. Det er Brandes' opgør med den danske konservatisme, der er helt afgørende for *Punch*. *Ravnen* derimod forsvarede Georg Brandes. For *Ravnen* er jøderne i første række repræsentanter for borgerskabet og kapitalen. Men ligesom modviljen mod brødrene Brandes ikke udtømmer beskrivelsen af *Punch*'s antijødiske holdning, udtømmer det antiborgerlige og antikapitalistiske ikke *Ravnens*. Begge blade trækker forestillinger om jøders udseende og karakter ind fra både tidligere og samtidig brug af jødevittigheden, ikke mindst i Tyskland.

Når det drejer sig om visuelle koder for, hvordan en jøde ser ud, så er *næsen* helt uden sammenligning den vigtigste kode. Jo større næse, jo sikrere er identifikationen. Antropologen M. Fishberg har målt over 4.000 jødenæser i New York omkring sidste århundredskifte.⁶ Hans resultat var:

	% MÆND	% KVINDER
Lige	58	59
Buet	14	13
Opadstræbende	22	14
Flad, bred	6	14

Skulle vi tro ikke blot vittighedstegnerne, men næsten alle tegnede eller malede jøder, burde der have stået 98,9 % ud for 'buet'. Men denne undersøgelse viser, at den jødiske næse er en *opfindelse*, en visuel *konstruktion*. Det gode ved konstruktionen er, at det gør det let at tegne en jøde; det dårlige ved den er, at alle, selv jøder, tror, der findes en særlig 'jødenæse'.

Man kunne altså sige, at ligesom med molboerne er der ingen som helst relation mellem vittighedernes billede og virkelighedens. Hovedfunktionen ved 'jøderne' i historierne er at udløse den særlige lyst, som er ved vittigheder.

Man kunne også sige, at i et land med omkring 4.000 jøder er det påfaldende, at det netop er jøder, som i vittigheder er næsten alene om at repræsentere 'den anden'. Der findes naturligvis også vittigheder om sorte, som alle sammen er kannibaler. Men så snart de sorte bor i en slags virkelighed, f.eks. Dansk Vestindien, så spiser de ikke længere mennesker. Der findes også vittigheder om grønlandere, selvom det ikke er så mange. De er gennemgående 'naturens muntre børn'.

Ser vi på, hvor mange jødevittigheder bladene bringer, ser billedet således ud, målt i antal/år:

<i>Corsaren</i>	1
<i>Folkets Nisse</i>	2
<i>Punch</i>	4,3
<i>Ravnen</i>	4,6

Det ses tydeligt, at antallet er lille, når der udkommer 52 numre på et år. Jeg har ikke regnet portrætter af jøder med.

En vigtig undersøgelse på jødevittighedernes område er Lars M. Anderssons skelsættende bog om jøden som figur i de svenske vittighedsblade i perioden 1900-1930. Her spiller jødenæsen en fuldstændig afgørende rolle for konstruktion af en billedkode, men i det hele taget opfattes jødens krop som

afgørende anderledes end svenskerens krop. Lars M. Andersson arbejder med to teser i sin bog:

1. at antisemitismen i Sverige i 1900-tallets tre første tiår var hegemonisk i civilsamfundet i den betydning, at de antisemitiske forestillinger i stor udstrækning opfattedes som selvindlysende og naturgivne. Og
2. at racetænkning om ”jøder” og brugen af antisemitiske forestillinger og stereotyper var et indslag i skabelsen af det moderne Sveriges kulturelle og nationale identitet, i de forskellige konstruktioner af ”svenskheden”.⁷

Hvad angår den første tese, er der næppe tvivl om, at jødefjendtlige forestillinger var meget udbredte også i Danmark 1900-1930. Men der er den klare forskel, at de aldrig blev hegemoniske i Danmark i den forstand, at de altid var udfordret fra andre instanser i det civile samfund. Hvad angår den anden tese, er det klart, at jødefjendtlighed indgår i opbygningen af den danskhed, som højrefløjen repræsenterer. Men en vigtig forskel mellem Danmark og Sverige er det, at selv højrefløjen var delt i spørgsmålet om, hvorvidt jøderne kunne betragtes som danske.

Det er en slags historiens ironi, at netop den strømning i Danmark, som *Punch* jagter med sine antisemitiske vittigheder, er vigtig for at forstå, hvorfor antisemitismen slog kraftigere igennem i Sverige end i Danmark. I Danmark er radikalismen en strømning, som ikke kun er stærk i litteraturen, men som tillige giver anledning til en politisk strømning med centrum i f.eks. dagbladet *Politiken* grundlagt af Edvard Brandes og senere i partiet Det radikale Venstre, som forenede by-intellektuelle og husmænd i det samme parti. Den danske radikalisme markerede tillige et gennembrud for et nyt lag af moderne intellektuelle, som var kritiske over for magten. I Danmark markerede radikalismen en udfordring af antisemitismen og andre

antimoderne strømninger. Også i sin nyere form som ’kulturradikalisme’ i mellemkrigstiden havde radikalismen en vigtig funktion som udfordrer af antisemitisme og antimodernisme. I Sverige ses radikalismen ikke som nogen stærk bevægelse. Det er ikke mindst Strindberg, som markerer den litterære radikalisme, men han er samtidig – i forhold til den danske radikalisme – en afviger med sin antifeminisme og antisemitisme. Også den svenske kulturradikalisme er i mellemkrigstiden meget svagere end den danske. Det hænger så igen sammen med, at det svenske socialdemokrati var meget mere åbent over for intellektuelle end det danske, som så på højtuddannede med stor skepsis. Men det er jo igen en dobbelt relation: De danske intellektuelle var magtkritiske, hvilket gjorde, at mange lagde afstand til Socialdemokratiet, mens mange svenske intellektuelle betragtede samarbejdet med Socialdemokratiet som en naturlig omgang med magten.

Det særlige ved jødevittigheder var, at jøderne boede her (og ikke i Afrika eller Grønland). De var i Europa i almindelighed udsat for forfølgelse. Dermed havde vittighedsmaskinen den alvorlige fejl, at den bidrog til denne forfølgelse. Vittigheder om sorte bidrog formentlig også til at retfærdiggøre den forfølgelse (og nedslagtning f.eks. i Congo og Tysk Sydvestafrika), som fandt sted i Afrika. Dermed var de begge som vittighedsgenrer et alvorligt problem midt i grinet. Jødevittigheden blev dårlig smag i Danmark omkring første verdenskrig. Og især, da nazismens holdning til jøderne blev kendt i løbet af 1920’erne, blev vittighedsgenren helt forvist til de nazistiske blade. Vittigheder om sorte holdt sig imidlertid til langt efter anden verdenskrig. Det var formentlig først i forbindelse med den amerikanske borgerrettighedsbevægelses kamp mod den amerikanske racisme, at den type vittighed forsvandt.

LITTERATUR

Vittighedsblade:

Corsaren 1840-55

Uglen 1855-57

Corsaren (2) 1858-60

Folkets Nisse 1851-92

Punch 1873-95

Ravnen 1876-1921

Øvrig litteratur:

Andersson, Lars M.

2000 *En jude är en jude är en jude...Representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900-1930*, Lund 2000.

Beretning

1793 *Beretning om de vidtbekjendte Molboers vise Gjæringer og tappre Bedrifter*, Kbh, 1793, 1807, 1815, 1820, 1862.

Fishberg, M.

1905 "Materials for the physical anthropology of Eastern European Jews". *Annals New York Academy of Science* 16/6/1905, citeret i J.V. Spärck: Den saakaldte "Jødiske Race", Arv race og kultur, Kbh. 1954.

Frosell, P. Hampton

1987 *Københavns synagoger gennem tre hundrede år*, Selskabet for Dansk Jødisk Historie, Kbh. 1987.

Fuchs, Eduard

1921 *Die Juden in der Karikatur*, München 1921; fotografisk genoptryk, Berlin 1985.

Raskin, Richard

1992 *Life is like a glass of tea. Studies of Classical Jewish Jokes*, Aarhus 1992.

Spärck

1954 J.V. Spärck: Den såkaldte "jødiske race", Kaj Birket-Smith e.a.: *Arv, race og kultur*, Kbh. 1954, s. 17-42.

Thing, Morten

2014 *Antisemitismens bibel*. Historien om smædeskriptet Zions Vises Protokoller, Kbh. 2014.

NOTER

¹ *Zions Vises Protokoller* er en falsk tekst fremstillet af russiske antisemitter, som forudsiger, at jøderne vil erobre magten i verden og indsætte en jødisk konge. Se min *Antisemitismens bibel*, Kbh. 2014.

² Hep-Hep var et råb til jøder, der dukkede op herhjemme under 'den korporlige jødefejde' i 1819.

³ Bentheim er altså Hørup, Politikens redaktion lå i Integade, og andejæger skal forstås på den måde, at Politiken er fyldt med 'avisænder' (falske nyheder) skabt af 'avisnegre'. Punch mente også, at det måtte være Edvard Brandes, som var pennefører.

⁴ Fuchs 1921, s. 100 f.

⁵ Raskin 1992, *passim*.

⁶ M. Fishberg: "Materials for the physical anthropology of Eastern European Jews", *Annals New York Academy of Science* 16.6/1905, citeret i Spärck 1954, s. 26.

⁷ Andersson 2000, s. 14. Min oversættelse.